

JOANNA MICHAŁOWSKA
Łódź

CIAŁO SOCJOLOGICZNIE (RO)ZEBRANE

Ciało i cielesność w ostatnich latach stały się problemami intensywnie obecnymi w refleksji wielu dyscyplin: filozofii, antropologii, socjologii, kulturoznawstwa itd. Periodyki naukowe i konferencje poświęcają tej tematyce wiele miejsca. Na polskich uczelniach zaczynają pojawiać się nowe propozycje zajęć. Paradoksalnie jednak na język polski nie zostały do tej pory przetłumaczone najważniejsze prace z zakresu socjologii ciała, która od trzydziestu lat zajmuje poczesne miejsce wśród socjologicznych subdyscyplin. Takie teksty jak *The Body and Society* Bryana S. Turnera, *Body Modification* Mike'a Featherstone'a czy *The Body and Social Theory* Chrisa Shillinga wciąż dostępne są jedynie w oryginale. Tym samym *Socjologia ciała* Honoraty Jakubowskiej — jako podręcznik, którego głównym celem jest zebranie i uporządkowanie podstawowych zagadnień znajdujących się w obszarze zainteresowań tej subdyscypliny — wypełnia swoistą lukę w wydawnictwach poświęconych ciału i ma szansę stać się nowym punktem odniesienia, a zarazem wskazać obszary dotąd nierozpoznane przez tych, którzy uczynili z ciała główny przedmiot swoich zainteresowań¹.

Struktura monografii Jakubowskiej jest bardzo przejrzysta, składa się ze wstępu, trzech wyraźnie sproblematyzowanych części, opatrzonych przez autorkę kilkunastoma wprowadza-

zeniami i podzielonych na rozdziały (co wyraźnie porządkuje całość i umożliwia odnalezienie poszukiwanego problemu), z których każdy z powodzeniem może funkcjonować jako odrębna całość. To, czego w strukturze całości może brakować, to pytania problemowe i bibliografia proponowana po każdej części czy nawet po kolejnych rozdziałach. Sprawdziło się to z powodzeniem w kolejnych częściach podręczników do antropologii wydanych przez Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego².

Część pierwszą autorka poświęciła statusowi ciała w kulturze współczesnej. Kolejne rozdziały dotyczą: wzrostu indywidualizmu i roli jednostki, rozwoju społeczeństwa konsumpcyjnego, emancypacji kobiet i kobiecej seksualności, przemian obyczajowości, rozwoju nauki i technologii, medycyzacji oraz ciała jako jednostkowej i społecznej (re)konstrukcji. Ta część pracy staje się diagnozą (po)nowoczesności poprzez znaczenia nadawane ciału z perspektywy pojęć, których zwykło się używać do mówienia o postmodernizmie, ponowoczesności, późnej nowoczesności itd. Autorka dokonała zatem ciekawej próby przełożenia czy raczej przyłożenia pojęć służących do badania i opisywania całej rzeczywistości społecznej do ciała właśnie. Tym samym *Socjologia ciała* jest głosem w dyskursie znacznie szerszym niż ten, który toczy się w tytułowej subdyscyplinie. Kolejne zjawiska analizowane przez autorkę ukazują proces, w któ-

Adres do korespondencji: joanna.michal-ska@gmail.com

¹Honorata Jakubowska, *Socjologia ciała*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2009, stron 319.

²Zob. np. *Antropologia ciała. Zagadnienia i wybór tekstów*, M. Szpakowska (red.), WUW, Warszawa 2008.

rym ciało staje się własnością prywatną człowieka, przestrzenią do wypisywania znaczeń, przekształcania, kreowania. „Coraz więcej aspektów cielesności znajduje się w dyspozycji jednostki, także takich, które do niedawna uznawaliśmy za stałe, staje się więc ona do pewnego stopnia przedmiotem wyborów i możliwości, pewnym wymagającym ciągłej uwagi konstruktem” (s. 90). Jednostki przejęły prawo wyboru, ale — co za tym idzie — to one stały się także kontrolerami własnej cielesności. Kultura dostarcza wielu wzorców, do których dążenie zaczęło być uznawane za cnotę. Korzystanie z zabiegów medycyny estetycznej, uprawianie sportu, używanie odpowiednich kosmetyków, noszenie modnych ubrań, perfumowanie się czy regularne badania profilaktyczne stały się immanentną częścią życia człowieka mądrego, ambitnego, odnoszącego sukcesy itd. Rozdział poświęcony rozwojowi nauki i techniki wskazuje na niezwykłe istotną w dyskursie o cielesności perspektywę pytań o integralność ciała ludzkiego i jego granice. „Ciała stają się połączeniem elementów naturalnych i sztucznych, starych i nowych; niedoskonała natura otrzymuje wsparcie ze strony nauki i technologii, następuje zastępowanie «zużytych» części nowymi i sprawnie funkcjonującymi, następuje «wyrzucenie kolonizacja» ciał dokonywana przez maszyny i protezy” (s. 77). Współczesne ciało jest zarazem naturalne i skonstruowane, zbudowane z części naturalnych, zmodyfikowanych i sztucznych, a przeróżne oferowane przez kulturę praktyki cielesne oddalają człowieka od materii, nieustannie poddawanej różnym zabiegom i manipulacjom³.

Honorata Jakubowska w pierwszej części książki wskazuje te zjawiska, które skierowały badawcze spojrzenie socjologów na problem cielesności. Zjawiska, które zmieniły ciało zbiorowe w ciało indywidualne, ciało tajemnicze w ciało opisane, ciało teolo-

giczne w ciało medyczne⁴, a ciało biologiczne w ciało społeczne. Szczególnie cenne jest wskazanie dzięki tak pomyślanej konstrukcji wywodu obszarów, które w istotny sposób zmieniły miejsce ciała w kulturze i które wciążyły to „miejsce” redefiniując i dookreślając. Pozwala to czytelnikowi zorientować się w mnogości perspektyw badawczych i sieci kontekstów tej problematyki. To, czego brakuje tej części, to rozdział poświęconego przemianom demograficznym, które także w istotnym stopniu wpłynęły na współczesne konstruowanie cielesności, o czym pisali „ojcowie” socjologii ciała, między innymi Featherstone i Turner. Autorka tłumaczy się wprawdzie z tego braku, ale nie zmienia to faktu, że tom jest o tę problematykę uboższy. Drugim obszarem nienasyconym jest, moim zdaniem, sprostowanie roli feminizmu do wpływu, jaki wywarł na współczesne myślenie o ciele, choć ruch feministyczny stworzył własny język opisu tej problematyki i, obok konstruktywizmu, naturalizmu i fenomenologii stanowi odrębny dyskurs mający specyficzne problemy badawcze⁵.

Część druga książki jest poświęcona rozwojowi refleksji o ciele w naukach społecznych. Kolejne rozdziały dotyczą: dualistycznej koncepcji Kartezjusza, ciała w koncepcjach filozoficznych, antropologicznego spojrzenia na ciało, odkrywania ciała w socjologii i nrodzin i rozwoju nowej subdyscypliny. Autorka postawiła sobie w tej części monografii bardzo ambitne zadanie nakreślenia na trzydziestu stronach historii nauki o cielesności, choć to temat na obszerną monografię. Konstruując rozdział poświęcony filozofii poszła tropem rozważań Marka Drwięgi, który napisał obszerne studium z antropologii filozoficz-

⁴T. Wiślicz, *Historia ciała: koncepcja, realizacja, perspektywy*, w: *Ucieleśnienia...*, cyt. wyd., s. 43.

⁵Por. E. Grosz, *Volatile Bodies: Toward a Corporeal Feminism*, Indiana University Press, Bloomington 1994; E. Hyży, *Kobieta, ciało, tożsamość. Teorie podmiotu w filozofii feministycznej*, Universitas, Kraków 2003; J. Mizielińska, *Płeć, ciało, seksualność. Od feminizmu do teorii queer*, Universitas, Kraków 2006.

³J. Bator, *Posłowie. Ciała anamorfczne. Kilka uwag filozoficznych*, w: *Ucieleśnienia. Ciało w zwierciadle współczesnej humanistyki. Myśl — praktyka — reprezentacja*, A. Wiczorkiewicz, J. Bator (red.), IFiS PAN, Warszawa 2007, s. 291.

nej⁶. Perspektywę antropologiczną reprezentuje skromna liczba badaczy — siedem stron rozdziału zmieściło jedynie Mary Douglas, Julię Kristewę z niewielkim akcentem dotyczącym Marcela Maussa. Konceptje Douglas i Kristewej stanowią swoiste kontinuum problematyki dołu materialno-cieleśnego, granic ciała traktowanych jako granice kultury. Tabu brudu pierwszej i kategoria abjectu drugiej⁷ stanowią niezwykle ważne wydarzenia w antropologii ciała, ale z całą pewnością nie jedyne. Trudno zrozumieć jedynie epizodyczne pojawienie się Marcela Maussa, którego *Sposoby posługiwania się ciałem* to praca kanoniczna dla antropologicznego dyskursu o ciele. Porównywalnie istotne są *Przemiany obyczajów w cywilizacji Zachodu* Norberta Eliasa. Mauss i Elias, którzy ogłosili swoje prace w latach trzydziestych, zapoczątkowali falę zainteresowania cielesnością codzienną człowieka Zachodu⁸. Zastanawiający jest także brak takich autorów jak Claude Lévi-Strauss czy Yi-Fu Tuan.

Dwa ostatnie rozdziały drugiej części Jakubowska poświęciła wyłanianiu się problematyki związanej z ciałem w socjologii. Idąc tropem Chrisa Shillinga, wskazała na ślady obecności ciała w tekstach klasycznej socjologii. Krótki przegląd „nieobecnej obecności” cielesności u Comte’a, Durkheima, Simmla i Webera stanowi interesujący problem badawczy, polegający na śledzeniu kanonicznych tekstów socjologicznych pod kątem zapisanych tam *implicite* projektów ciała. Dziwi jednak nieobecność w tak pomyślanym rozdziale nazwisk takich myślicieli jak Foucault, Giddens czy Goffman. W ostatnim rozdziale tej części autorka pisze o pierwo-

cinach socjologii ciała jako odrębnej subdyscyplinie socjologicznej. Wskazuje teksty, które dały jej początek i badaczy, którzy określają jej problemy badawcze, tworzyli i tworzą język opisu ciała. Wymienia, za Turnerem, najważniejsze założenia teoretyczne i zagadnienia badawcze socjologii ciała. „Do socjologii ciała zaliczyć można badanie: symbolicznego znaczenia ciała, wpływu ciała na praktyczną organizację życia społecznego, płciowego różnicowania ucieleśnienia, związków między ciałem i technologią; a także socjologię starości i starzenia się, zagadnienia zdrowia, choroby i samopoczucia obecne w socjologii medycyny oraz analizowane w ramach socjologii sportu zagadnienia ćwiczeń cielesnych” (s. 133). Szczególnie cennym fragmentem drugiej części podręcznika jest podrozdział poświęcony socjologii ciała w Polsce. Jakubowska wskazuje ośrodki akademickie, które włączyły problematykę cielesności w obszar swoich zainteresowań badawczych i proponują studentom zajęcia jej poświęcone. Dokonuje też przeglądu polskiej literatury przedmiotu i prac zagranicznych przetłumaczonych na język polski.

Trzecia część książki poświęcona jest ciału jako przedmiotowi rozważań socjologicznych. Autorka omawia kolejno problemy: ciała jako elementu (ponowoczesnej) tożsamości, ciała jako elementu gry interakcyjnej, ciała jako kapitału, ciała jako towaru i obiektu własności, ciała jako miejsca kontroli społecznej, ciała jako odbiorcy wrażeń, narzędzia przyjemności i źródła cierpienia i ciała (ucieleśnienia) jako źródła wiedzy i doświadczenia. Jakubowska wskazuje pozostające w kręgu zainteresowań socjologii aspekty funkcjonowania ciała i poprzez ciało w świecie współczesnym. Ciało występuje jako przedmiot badawczy na gruncie trzech „starych” perspektyw poszukiwań socjologicznych: dotyczących władzy, tożsamości i nierówności społecznych. Tym samym swoistymi patronami rozdziałów trzeciej części są Michel Foucault, Anthony Giddens, Pierre Bourdieu, Erving Goffman, Judith Butler, Ulrich Beck, Zygmunt Bauman i Mary Douglas. „Poprzez ciało pokazujemy naszą przynależność do jednych grup społecznych i dystans dzielący nas od innych grup. Różnice w wyglądzie zewnętrznym

⁶M. Drwięga, *Ciało człowieka. Studium z antropologii filozoficznej*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2005.

⁷M. Douglas, *Czystość i zmaza*, tłum. M. Bucholc, PIW, Warszawa 2007; J. Kristeva, *Potęga obrzydzenia. Esej o wstręcie*, tłum. M. Falski, Wydawnictwo UJ, Kraków 2007.

⁸M. Mauss, *Sposoby posługiwania się ciałem*, w: M. Mauss, *Socjologia i antropologia*, tłum. różni, PWN, Warszawa 1973; N. Elias, *Przemiany obyczajów w cywilizacji Zachodu*, tłum. T. Zabłudowski, PIW, Warszawa 1980.

czy w dbaniu o zdrowie są narzędziami rozpoznania (my) oraz segregacji, wykluczania i stwarzania barier (inni, obcy). Poprzez ciało manifestujemy swoją przynależność grupową, uznawany system wartości, a także praktykowany styl życia” (s. 11). Kolejne rozdziały opisują obszary ucieleśniania ról, potrzeb, relacji z innymi, ze sobą i rzeczywistością. Ciało odczuwające, wyrażające, znaczące, ograniczone, otwarte, nieobecne, sztuczne itd. to emanacje ludzkiej cielesności, które socjolog ciała może badać, rozpoznawać i opisywać. Mnogość tych — nomen omen — wcieleń najlepiej świadczy o złożoności problematyki, która oscyluje między socjologią, antropologią i filozofią. Trzecia część podręcznika Honoraty Jakubowskiej jest ciekawym zestawieniem obszarów badawczych. Wynika z niej ponadto, że przedmiot zainteresowań socjologii ciała włącza się w wielkie problemy socjologii, redefiniując je i dookreślając. Brakuje tu rozdziału poświęconego starości, niepełnosprawności i chorobie, czyli stanom, które pozbawiają ciało znaczenia, przywracając je czystej biologiczności. Obszar ten jest szczególnie interesujący, ponieważ dokonuje się w nim radykalna zmiana znaczeniowa, najczęściej skutkująca wyrzuceniem takiego „ciała” poza granice tego, co pożądanego, a nawet akceptowanego.

Zakończenie całości książki wieńczy postulat, dotyczący konieczności zintensyfikowania badań empirycznych poświęconych ciału. Diagnoza stanu socjologii ciała dokonana przez autorkę wskazuje — moim zdaniem, słusznie — na przeteoretyzowanie polskiej refleksji nad cielesnością.

Socjologia ciała Honoraty Jakubowskiej to pierwszy na polskim rynku wydawniczym podręcznik poświęcony w całości tej subdyscyplinie. Dlatego niezależnie od wszelkich wątpliwości, należy docenić publikację, która zbiera i porządkuje wiedzę socjologiczną o ciele. „Ciało jako medium doznawania i poznawania oraz jako podstawowa materia wyrażania domaga się refleksji wyrażanej w języku swoich czasów” — twierdzi Anna Wiczorkiewicz⁹. Książka Jakubowskiej z pewnością wpisuje się w ten postulat, przyczyniając się do kształtowania języka, którym socjolog może mówić o ciele. Cenne jest to, że autorka często wraca do „ciała polskiego”, sprowadzając omawianą problematykę do polskiej rzeczywistości społecznej. Przecierając szlak łatwo popełnić błędy, których Jakubowska nie uniknęła. Najwięcej wątpliwości budzi powierzchowność i nadmierna skrótowość drugiej części pracy. Fragment, który powinien osadzać problematykę w jasnym kontekście, ledwie zarysowuje kontury tła. Wątki dotyczące kilku autorów, którzy położyli kamienie milowe w myśleniu o ciele, jak między innymi Mauss i Elias, zostały rozrzucone w różnych częściach pracy, co sprawia, że chronologiczny porządek traci na znaczeniu, wkrada się zamieszanie. Poza wątpliwościami natury ogólnej i tymi, o których kolejno wspominałam, opracowanie Honoraty Jakubowskiej, jako pierwsze na rynku, z pewnością będzie stanowić ważny punkt odniesienia dla przyszłych publikacji ciała poświęconych.

⁹A. Wiczorkiewicz, *Wstęp*, w: *Ucieleśnienia...*, cyt. wyd., s. 8.